

Podivuhodná vlastnictví

Začneme slavným úvodem:

Věda, že budete mítí potěšení z velikého vítězství, kterého mi při mé cestě ráčil dopřátí Všemohoucí, píši Vám tento list, z něhož zvíte, jak jsem s lodstvem, jež mi dali nejjasnější vladařové naši, král a královna, za třicet tři dny doplul z Kanárských ostrovů do zemí Indických. Tam jsem nalezl převeliké množství ostrovů osídlených nespočetným lidem; a všechny jsem je vzal v držení pro Jejich Výsosti, dal to veřejně vyhlásit a vzyčil na ostrovech rozvinutou královskou vlajku, aniž se mi přitom kdo zprotivil. Prvnímu ostrovu, který jsem objevil, jsem na pamět Nejvyššího, jenž nám to vše svou záračnou mocí daroval, dal jméno *San Salvador* (Svatý Spasitel), Indiáni jej nazývají *Guanahani*. Druhý ostrov jsem pojmenoval *Santa Marta de Concepción*, třetí *Fernandina*, čtvrtý *Isabella*, pátý *Juana* a podobně jsem i všem ostatním ostrovům dal nová jména.¹

Tak začíná Kolumbovo slavné líčení jeho první plavby v dopise se Louisi de Santangelovi.² Tento okamžik se, pochopitelně, uchytil v lidové představivosti: slavný dobrodruh na pláži rozvinuje královskou korouhev a přivlastňuje si Nový svět. Kolumbova slova jsou na-

¹ Pozn. překl.: *Cesty Kryštofa Kolumba*, s. 72.

bitá tím, o čem víme, že bude následovat: dalšími plavbami, dalšími objevy, záblesky poznání, že klasický zeměpis se mýlil a že byla objevena celá nová polokoule, drsnými střetnutími různých civilizací, misionářskou činností, masovým zotročováním a vražděním, velkolepými plány na kolonizaci.

Kromě pevného rozhodnutí, že se vrátí, nemohl Kolumbus tušit ani předvídat žádný z těchto následků: jsme natolik daleko, že nás zaráží, jak málo mohl v roce 1492 vědět, kde je a co všechno rozpoutá. Jeho řeč tedy byla stejně jako slova článků Dohody, na jejímž základě se na cestu vydal, v jistém podstatném smyslu nevyplněnou vlastnickou smlouvou na nezmapovanou území a nepředstavitelné budoucí události – *todo esto*, „to vše“, jak to nazývá širokým gestem, které se moudře vyhýbá jakémukoliv upřesnění, kam až vlastně „to vše“ sahá. Přesto se nám může zdát, že Kolumbův dopis skutečně předpokládá a probouzí mytický smysl, jímž ho obdařil čas. Počátky mýtu pocítujeme již ve vyhlášení „la gran vitoria“; v roce 1492 to byla fráze, jež daleko lépe vystihovala dobytí Granady než vylodění v Karibiku,³ a v termínu „záračné“ (*maravillosamente*), použitím k označení popísaných ostrovů jako božího daru. Chystám se prokázat, že Kolumbus se o podivuhodné a záračné hluboce zajímal.

Proč si Kolumbus vybavený gletjem a královskými dopisy usmyslel, že si něco přivlastní a ovládne to, pokud skutečně věřil, že dorazil do odlehlých krajů Indie? Koneckonců Marka Pola ve 13. století ani nenapadlo prohlašovat, že Benátčané mají nějaké územní nároky na Východě, nebo přejmenovávat kteroukoliv zemi; a ve století čtrnáctém Sir John Mandeville také nerozvinoval korouhve žádného evropského panovníka. Vždyť jak jsme viděli, v rozhodujícím okamžiku Mandevillova vyprávění rytíř a jeho společníci zbožně odmítnou sebrat zlato a drahé kamení jen tak ležící na zemi v údolí, kterým projíždějí. Kolumbus, jenž jak Polovo tak i Mandevillovo vyprávění z cest téměř určitě pozorně četl, si počínal překvapivě odlišně.

Původ rozdílů můžeme samozřejmě vystopovat ve skutečnosti, že na rozdíl od Marka Pola a Mandevilla není Kolumbus ani obchodník ani poutník: vyjel na státem sponzorovanou výpravu a vzešel z národa angažovaného v odvážném projektu *Reconquista*. Ovšem cíl této výpravy bylo, jak je obecně známo, těžké stanovit. Kolumbův gletj jako kdyby naznačoval, že má jeho nositel proniknout do

známých končin – do Indie – v záležitosti týkající se ortodoxní víry.⁴ Originál jeho *Diaria* či lodního deníku zmizel, ale jeho přepis, který pořídil Kolumbův současník Las Casas, naznačuje, že admirál dostal příkaz dojet do města Kinsai – tj. Chang-čou – „odevzdat Velkému chánu listiny Vašich Výsostí, vyžádat si odpověď a s tou se pak vrátit.“⁵ Zároveň list od Ferdinanda a Isabely Kolumbovi říká, že „se z našeho příkazu a s našimi lodmi i s našimi lidmi vydáváte objevit a pod naši vládu přivést jisté ostrovy a pevnou zemi v moři-océánu“ (s. lxxii).⁶ Tento jazyk – „descobrir é ganar“ – naznačuje, že se jedná o něco víc než diplomatickou či obchodní plavbu, ale ani lodě ani námořníci na první expedici nebyli připraveni na skutečné válčné tažení, takže je těžké si představit, jaké „přivádění pod naši vládu“ měli panovníci vlastně na mysli.⁶ Nenabízím k těmto proslulým záhadám žádná vysvětlení, ale navrhuji, abychom se pozorně podívali na činy, které Kolumbus popisuje, a abychom vzali v úvahu, že tyto činy jsou v neobyčejné míře *diskurzivní*.

Vyhlášení „velikého vítězství“ a rozvinutí královské korouhve naznačuje, že uslyšíme líčení bitvy, nicméně namísto toho se nám dostane popis série řečových aktů: prohlášení (*pregón*), jímž si Kolumbus přivlastňuje ostrovy, po něm následuje nové pojmenování. Tyto řečové akty – *he tomado posesión, puse nombre* – nám připadají tak obvyklé, že máme problém v nich najít něco, co by stálo za povšimnutí, ale bylo by dobré, abychom se na ně podívali blíže.⁷ Zde i v celém poetičtém diskursu Nového světa jsou uklidňující znaky administrativního řádu – byrokratické vzorce již osvědčené v četných dřívějších vojenských, diplomatických a právních střetnutích v Evropě a Africe – klamně; vědomě či nevědomě nás odvádějí od všeho, co bylo v prvních kontaktech Evropanů s obyvateli Ameriky znepokojující, jedinečné a děsivé.

Domnívám se, že je důležité, abychom odolávali tendenci, která nás svádí k normalizování toho, co normální *nebylo*. Můžeme ukázat, že tvář neznámému využívali Evropané své tradiční intelektuální a organizační struktury, přizpůsobované v průběhu staletí, kdy docházelo ke zprostředkovaným kontaktům s jinými kultura-

⁴ *Ibid.*, s. 118.

⁵ *Ibid.*, s. 68.

mi, a že tyto struktury značně ztěžovaly jasný pochopení radikální jinakosti amerických zemí i jejich obyvatel. Co jiného bychom mohli čekat? Ale podobné ukázky nezastíní – alespoň by neměly zastínit – nesrovnatelnost a úžasnou osobitost kontaktu zahájeného 12. října 1492. V podstatě všechna předešlá zaznamenaná setkání Evropanů s jinými kulturami se konala přes hranice, které byly alespoň do jisté míry, byť jen malé, propustné. To znamená, že všechna předešlá setkání byla alespoň do jisté míry, byť jen malé, očekávána. Ovšem při mnoha dřívějších příležitostech zažili evropští mořeplavci šok z radikální kulturní odlišnosti: „A tak třetí den poté, co jsme opustili Sol-daiu,“ píše ve 13. století Wilhelm z Rubrucku, „jsme narazili na Tata-ry; když jsem mezi ně přišel, skutečně jsem měl pocit, jako kdybych vstupoval do jiného světa.“⁸ Ale ať už se Tataři zdáli Wilhelmovi jakkoli podivní, docházelo již před ním s touto kulturou ke sporadické-mu kontaktu: Wilhelm očekával, že tam Tataři budou, a zhruba tušil, kde je má hledat. Navíc prošel různými etapami, které jej postup-ně odvedly z důvěrně známého světa směrem k neznámému. Před Kolumbem neexistovalo nic srovnatelného s absolutním průlomem způsobeným výjimečně dlouhou plavbou přes oceán, průlomem, který odsunul proces aklimatizace na okraj a známky rostoucí vzdá-lenosti a odlišnosti, jež charakterizovala dřívější cesty, učinil patrněj-šími.⁹ Alexandru Velikému se podařilo dovést svou armádu do Indie, ale, jak nám objasňuje Arrianův životopis, postup se skládal z nesčet-ných dílčích průzkumů, vyjednávání a konfliktů. A takto vypadal té-měř kterýkoli příklad dobývání a válčení.

Výlodění Evropanů v Karibiku v roce 1492 bylo dramaticky od-lišné – způsobila to nesmírná délka plavby, ale i to, že vetřelci ne-věděl naprosto nic o kulturách, jazycích, společensko-politických organizacích a náboženství domorodců. Tím pádem byly všechny důvěrně známé procedury od začátku jistým způsobem posunuty. Protože byly vyňaty ze světa, kde dlouho spojité fungovaly (nebo tam alespoň byly běžnou praxí), a přeneseny do světa zcela cizího, získaly zvláštní ráz citací. Podle mého názoru v prvním kroku inter-pretace nesmíme tyto citace – formule a stereotypní gesta – smést ze stolu, musíme si naopak uvědomit, jak jsou neuvěřitelně podivné, nebo lépe řečeno jak podivnými se stávají v této zcela nové situaci. Dokonce i kdyby byl každý detail založen na té či oné situaci před-

chozí, stejně je destabilizován, zbaven důvěrné známosti, vykořeněn. Jsou zde skutečné události a skutečné důsledky, ale samotné kon-vence používané pro oddělení skutečnosti (prostřednictvím vyhláše-ní svrchované vlády a legitimního vlastnictví) vypadají v nezvyklém světle roku 1492 jako znaky stejně tak imaginárního jako skutečného uspořádání.

Královská korouhev vztyčená během prvních okamžiků po Ko-lumbově vylození vypovídá o formálnosti tohoto okamžiku a oficiál-ně ustanovuje panovníka, v jehož zastoupení jsou prováděny řečo-vé akty; jsme svědky právníckého rituálu prováděného muži, jejichž kultura bere jak obřady, tak právní formality nesmírně vážně. Zápis v Kolumbově deníku ze 12. října nám dodává některé podrobnosti tohoto rituálu: „Admirál zavolal oba kapitány i všechny ostatní, kte-ří zároveň s ním vystoupili na břeh, mezi nimi Rodriga de Escovedo, a vyzval je, aby mu přisezně dosvědčili a dotvrdili, že on první, jak tomu skutečně bylo, se ve jménu krále a královny, svých vládců, ují-má držení tohoto ostrova, učiniv přitom zadost všem požadovaným formalitám, jak je podrobněji vypověděno v ověřených dokumen-tech, které na tom místě byly sepsány.“¹⁰ IV Asi o dvacet let později získáváme v královských instrukcích pro Juana Díaze de Solís (por-tugalského mořeplavce ve službách kastilské koruny) podrobnější záznam o formálních aktech, s jejichž pomocí vyslanci koruny ovlá-dali „nové“ země a přivlastňovali si je:

Postup, který musíte použít při ovládnání ostrovů a krajů, je takový, že jsouc v zemi či kraji, jenž jste objevili, vyslovíte v přítomnosti notáře a co největšího počtu svědků a nejvýznamnějších osobností výnos o ovládnutí a vlastnictví v našem jménu, budete kácet stromy a řezat větve, a kopat, a pokud se naskytne příležitost, stavět malá stavení [*edificios*] v kraji, kde je nějaký větší kopec nebo velký strom, a vždy musíte uvést, jak daleko je to od moře, více či méně, a v kterém kraji, a jaké znaky má, a postavíte tam šibenici a někdo by měl před vámi přednést stůžnost, a vy jako náš kapitan a soudce ji zvážíte a rozhodnete, takže ve všech směrech převezmete uvedené vlastnictví a vládu; což má platit pro ten kraj, kde je přijmete, i pro celou oblast [*partida*] a provincii či ostrov, a sepíšete o tom svědectví podepsané řečeným notářem způsobem budícím důvěru.¹¹

Jak naznačuje fráze „pokud se naskytné příležitost“, nejde ani tak o popis skutečné praxe Španělů, jako o ideální typ, úplný výčet legitimizujících gest: skutečná přítomnost v zemi (pouhý pohled na zemi z paluby lodi nestačí), mechanismus právního zápisu (vyžadující notáře a svědky), fyzická úprava či označení země, stavba budovy na výrazném místě zaneseném od mapy (tudíž je možno jej ověřit a znovu obsadit) a formální výkon spravedlnosti. Z dalších dokumentů z tohoto období lze seznám sdílených symbolických aktů rozšířit: umístování kamenů, sekání trávy, stavění valů či sloupů, vztyčování křížů a dokonce i pití vody. Kapitáni si tak mohli některé z uvedených aktivit vybrat a v rámci mezi žánru formální obřady improvizovat. Dočteme se, že Cortés „procházel po řečené zemi z jednoho kraje do druhého a házel písek z jednoho místa do druhého a mečem ťal do jistých stromů, které tam byly; a rozkázal přítomným lidem, aby jej uznali jako guvernéra Jeho Veličenstva v těchto krajích, a provedl i další akty ovládnutí“.¹² Pedro de Guzmán „delegoval svou autoritu na námořníka, jenž doplval na břeh a zde vztyčil kříž, ořezal větve ze stromů a ovládl a získal do vlastnictví ostrov; svědky jeho činů byli dva další námořníci, kteří na břeh doplvali s ním a jejich svědectví dalo základ formální notářské listině sepsané následně na palubě lodi“.¹³ Kolumbova verze je jednodušší a abstraktnější; nezmínuje se o řezání větví nebo házení písku, o stavbě budovy či šibenice ani nemluví. Při prvním vylodění nevidíme žádné snahy vepsat do krajiny důkazy o přítomnosti Španělů a zanechat alespoň poměrně jistou známku jako ránu od meče ve stromě či posekaný pruh trávy.¹⁴ Svě činy Kolumbus koná zásadně pro *svět jinde*.

Pro Kolumba spočívá převlastňování si území a jejich ovládnutí v zásadě ve vykonání tří řečových aktů: vyhlášení, svědectví a záznamu. Tyto akty jsou veřejné a jeho řeč musí slyšet a chápat kompetentní a jmenovití svědci, takoví, které je pak možno povolát, aby svědčili o skutečnosti, že rozvinutí královské vlajky a provedení „požadovaných formalit“ bylo vykonáno, jak Kolumbus uvádí. V sázce není jen požadavek koruny na svrchovanost, ale také vlastní Kolumbovo po-stavení; po měsících složitých vyjednávání byl ve smlouvě uzavřené v Santa Fé 17. dubna 1492 (Capitulación) jmenován admirálem, vicekrálem a vrchním guvernérem všech ostrovů a pevných zemí, „které jeho rukou a důmyslem budou objeveny nebo získány“.¹⁵ Byla mu

také přiznána jedna desetina veškerého bohatství a zboží vyrobeného či získaného v těchto zemích, zproštěná veškerých daní. Další neobvyklou výsadu mu koruna udělila potvrzením, že Kolumbův titul a privilegia budou sdílet i jeho nástupci „na věčné časy“. Takže 12. října není Kolumbus jen prostředkem, s jehož pomocí může koruna uplatňovat nároky na vlastnictví; provádí zároveň rituál převlastnění a ovládnutí sám za sebe a za své nástupce.

A protože jeho kultura nevěří tak úplně ústnímu svědectví, protože její právní procedury vyžadují psané důkazy, dává si Kolumbus pozor, aby své řečové akty provedl v přítomnosti písaře flotily (neboť flotila, která neměla kněze, měla alespoň písaře), a tak si zajistil, že všechno bude zapsáno a tak to nabude větší autority. Dokumenty jsou pečlivě zapečetěny, zabezpečeny a převezeny zpátky tisíce námořních mil hodnostářům, kteří je ratifikují a zpracují podle procedurálních pravidel; notářsky ověřené listiny jsou důkazem pravdivosti setkání, a tudíž i zákonnosti nároku. Nebo spíše pomáhají navodit „pravdivost“ a „zákonnost“ a zajišťují tak, že slova, která Kolumbus vyslovil, nezmizí hned, jak dozní, fixují vzpomínku na setkání, vylučují odlišné verze toho, co se událo 12. října na pláži. O knězi se dá říci, že usnadňuje kontakt s věčností, ovšem *escrivano* usnadňuje kontakt s bezprostředně užitečnější formou časovosti, s institucionální formou zajištěnou písmem.

Rozdíl mezi národy, které ovládají písmo a národy, které jej neovládají, se stane, jak uvidíme, v diskurzu Nového světa rozdílem zásadním, ovšem v počátcích, kterými se teď zabýváme, toho Kolumbus o těch, s nimiž se setkává, neví dost, aby mohl podobný rozdíl formulovat. Rozhodně nepocituje potřebu se o místních obyvatelích v této chvíli cokoliv dozvědět, a měli bychom si povšimnout, že ani de Solísovy pokyny nezahrmují žádné nařízení týkající se uznání kulturní úrovně, práv či dokonce samotné existence domorodců. V Kolumbově deníku nalezneme zmínku, že na pobřeží byli před vyloděním Španělů spatřeni nazí lidé, ale není úplně jasné, zda se rituál převlastnění a ovládnutí odehrál tak, aby jej tito lidé, kteří se posléze přiblížili ve velkém množství, mohli vyslechnout.¹⁶ Obřady zastupují

¹⁶ *Ibid.*, s. 63.

vlastnictví bez vědomí toho, kdo, jak se obávala, by se postavil proti tomu, aby jej dostala [*quem sibi controuersiam facturum suspicabatur*]... Ten, kdo získá vlastnictví s vědomím či souhlasem [*sciente aut uolente*] majitele oné věci, nikdy nenabývá majetku krádeží“.³¹ A ve své zásadní poznámce k této pasáži dodává v polovině 13. století Accursius „et non contradicente“.³² Jako kdyby Kolumbovo prohlášení, že nenarazil na odpor, či v latinské verzi jeho dopisu „contradicente nemine possessionem accepi“,³³ vycházelo právě z této fráze.

Ale jak je možné, že se považovalo za myslitelné podobný princip aplikovat v tomto konkrétním případě? Problémem nejsou jednoduše protichůdné zájmy – touha domorodců zůstat vlastníky svého území proti touze Španělů si území přivlastnit –, ale především nesouměřitelné postoje.³⁴ Aravakům není pouze odebrána příležitost zpochybnit nároky Španělů; oni nežijí v tomtéž diskurzivním světě. I když si odmyslíme nekompatibilitnost byrokratického systému založeného na legálním nároku a způsobu života, který neuvažuje o území jako o zcizitelném „pozemku“, zůstává propast mezi oběma stranami tak obrovská, že Kolumbovo prohlášení, že nenarazil na odpor, zní absurdně.³⁵ Proč by se měla slova vyslovená v jazyce, který domorodí obyvatelé zjevně nikdy předtím neslyšeli, považovat za platný řečový akt, který jejich území převede do rukou těch, jejichž naprosto nepochopitelné vizuální znaky – kříž, dvě koruny, písmena F a Y – jsou zobrazeny na španělských vlajkách? Proč by měli Španělé pokládat za těchto okolností domorodce za schopné souhlasu či odporu?³⁶

Podle mého názoru odpověď možná leží v extrémním formalismu Kolumbových řečových aktů. Kolumbus dodržuje formu – vzpomeňme si, že lodní deník hovoří o tom, že bylo učiněno zadost „požadovaným formalitám“ – a že forma zjevně přispouští možnost odporu, prohlášení protichůdného tomu, kterým je vznášen nárok na vlastnictví. Spíše než eventualitou, pro kterou musela být formální možnost původně koncipována, je nutno se zabývat právě samotnou formální možností. Naplnění a dodržení formy postačí: vše, co by nás svádělo, abychom to pominuli jako *pouhou* formu, je pro Kolumba a Španěly, kterým slouží, jádrem problému. Proto Kolumbus nepíše „domorodci se mi nepostavili na odpor“, ale „nenarazil jsem na odpor“. Nezajímá jej specifické subjektivní vědomí, které reaguje

kulturní kontakty; rituály přivlastnění a ovládnutí nahrazují sjednané dohody. Kolumbus jedná zcela v rámci toho, co Michel de Certeau nazývá „písemná operace“³⁷ své vlastní kultury, operace, na jejímž základě nemůže jen tak pronést jistá slova ani je prostě zapsat. Jeho ústnímu prohlášení musí být přítomen řádně jmenovaný a oficiálně uznávaný zapisovatel flotily. Písmo zde fixuje soustavu veřejných řečových aktů, dává těmto aktům oficiální platnost, činí z nich „historické“ události. Ale co je to vlastně za řečové akty? Pro koho a jakým právem jsou prováděny? Proč jsou považovány za účinné?

Odpověď snad zčásti leží v podivné frázi z Kolumbova dopisu Santangelovi „y no me fue contradicho“ – ne, jak uvádí anglický překlad „nezvedl se proti mně žádný odpor“, ale spíše „aniž se mi přitom kdo zprotivil“, „nenarazil jsem na odpor“. Pravděpodobně se tato poznámka netýká Španělů – které Kolumbus povolal jako svědky a kteří by zřejmě těžko měli důvod ke stížnostem³⁸ –, ale domorodců. Ale co může taková fráze znamenat? Předpokládám, že je možné si ji představit buď jako cynický výsměch anebo skeptický žert. V prvním případě by se Kolumbus vysmíval tomu, že domorodci nemohou odporovat tomu, čemu je jim úmyslně odebráno porozumět, nebo jejich neschopnosti postavit se na odpor proti zabránění svých vlastních území, i kdyby prohlášením nakrásně rozuměli. V druhém případě by se Kolumbus vysmíval beznadějně nevědomosti domorodců: „pokud by měl kůň co říci, promluvil by.“ Ale Kolumbus se nám ve svých textech jen zřídka, pokud vůbec, jeví jako cynik nebo skeptik, a zejména ze všeho zde, kde zaznamenává nejpodstatnější událost celé plavby. Musíme předpokládat, že píše vážně a že vážně bere také „fakt“, že nenarazil na odpor.

Absence odporu má specifickou sílu: taková okolnost je důležitá pro vytvoření legálního nároku španělské koruny na nově objevené země prostřednictvím „dobrovolné volby“ původních obyvatel.³⁹ To znamená: pokud si tyto obyvatelé skutečně přejí převést právo na svá území a na jejich vlastnictví a ovládnutí na Španěly, měli bychom jim to umožnit. Legální základ pro takovou transakci najdeme v římském právu, kde podle Justiniánových *Institucí* „není nic tak přirozeného, jako že záměr vlastníka převést svůj majetek na někoho jiného by měl mít příslušný důsledek“.⁴⁰ V justiniánském *Digestu* píše Ulpian, že „říkáme, že osoba nabyla majetku krádeží, pokud získala

na prohlášení, a tedy ani souhlas jako vnitřní akt vůle, ale formální absence námitek proti jeho slovům. *Proč* se námitky neobjevily, není podstatné; podstatné je pouze to, že žádné nebyly. Formalismus Kolumbova prohlášení je odvozen nejen z faktu, že prohlášení reprezentuje úzkostlivé dodržování předem stanovené formy (tudíž není spontánní ani náhodné), ale také z jeho naprosté lhostejnosti k vědomí druhého. Slova jsou uzavřeným systémem, systémem uzavřeným tak, aby umlčel ty, jejichž námitky by mohly zpochybnit či popřít prohlášení, které formálně, ale pouze formálně předpokládá možnost odporu.

Podle středověkého pojetí přirozeného práva se neobydlené oblasti stávaly vlastnictvím toho, kdo je první objevil.⁴⁷ Mohli bychom říci, že se Kolumbův formalismus snaží udělat z nových území území neobydlená - *terrae nullius* - tím, že vyprázdňuje kategorii jiného. Jiné existuje pouze jako prázdny znak, jako nula. Proto odpor proti prohlášení nemůže přijít od nikoho z ostrovů samotných, protože pouze jazyková způsobilost, schopnost rozumět a mluvit, by člověku umožnila prázdny znak naplnit. Samozřejmě existuje celá mnohonárodnostní kultura - Evropa, z níž přišel Kolumbus -, která tuto způsobilost má a která by mohla pochopit i zpochybnit nárokované vlastnictví, nicméně tato kultura není na správném místě ve správné době. Když nastal vhodný okamžik pro námitky proti prohlášení, ti, kdo se proti němu na odpor postavit mohli, nebyli přítomni, a tudíž všechny pozdější nároky již navždy zůstanou opožděné a tím i neplatné. Když byl téměř okamžitě po Kolumbově návratu jeho dopis vydán v několika jazycích na celém území Evropy, vlastně se tak veřejně rozhlásil nárok Španělů a potvrdilo se, že okamžik, kdy by bylo možné odporovat, je nenávratně pryč. Rituál ovládnutí a přivlastnění si, ačkoliv je zdánlivě namířen proti domorodcům, nabyvá tedy plného významu v souvislosti s ostatními evropskými mocnostmi, až se o objevu Nového světa dozvedí. Jako kdyby si od okamžiku vydání Kolumbus představoval, že všechno, co vidí, je již vlastnictvím jedné z monarchií, kterým nabídl své služby - Portugalska, Anglie, Španělska -, a pokračuje dále, aby zajistil nenapadnutelnost nároku pomocí příslušného řečového aktu. Zmínil jsem se, že Kolumbova slova: „Tam jsem našel převelíké množství ostrovů osídlených ne-spočetným lidem; a všechny jsem je vzal v držení pro Jejich Výsosti,“

- byla nevyplněnou vlastnickou smlouvou na neznámé a nepředstavitelné. Mohli bychom tuto vlastnost uvedených slov nazvat otevřeným formalismem, protože imperiální neurčitost tohoto nároku na vlastnictví umožnila právě jejich formální prázdnota (komplex zatím nevyplněných mezer). Ale nyní přicházíme na to, že tato otevřenost je důsledkem zásadního uzavřeného formalismu, protože samotný rituál ovládnutí a přivlastnění si předem vylučuje zásah (nebo alespoň pochopení situace) ze strany těch, kteří by, jak rituál implicitně přiznává, mohli s největší pravděpodobností něco namítat. Formalismus pak má ten účinek, že současně vyzývá k odporu a předem jej vylučuje jak v přítomnosti, tak i v budoucnosti: „Nechť promluví, nebo mlčí navždy.“⁴⁸

Formalismus, který jsem popisoval, je z obecnějšího hlediska důležitý pro fungování právních a náboženských rituálů, ale rozhodně na tyto dva diskurzy není omezen. Dopis Santangelovi koneckonců není právním dokumentem, ale vyprávěním.⁴⁹ Vyprávění je pohodlný příbytek pro diskurzivní strategii, kterou popisují, protože tlak propojených událostí a předpokládaná souvislost příběhu pomáhá čtenáři převést přes rozpaky nad nesouměřitelnými postoji a umlčenými hlasy. Jednou z hlavních předností vyprávění je jeho schopnost poukázat směrem k tomu, co vlastně není vyjádřeno, vytvořit iluzi přítomnosti, které ve skutečnosti přítomnosti nejsou. Proto je formální uznání bytostí, které jsou zároveň umlčeny, v Kolumbově líčení méně rozporuplné, méně očividně paradoxní než v právníckém a teologickém diskurzu, kde velmi záhy vyvolalo výmluvné a přetrávající námitky.

Pokud uznáme, že formalismus popsany v dopise Santangelovi má funkci diskurzivního činitele Kolumbovy moci, myslím, že bychom neměli podlehnout představě, že formalismus v sobě nezbytně a neodmyslitelně nese politickou taktiku, a to taktiku koloniální. Neboť v další generaci vedl srovnatelný formalismus Franciska de Vitoria (asi 1492-1546) k tvrzení založenému na principu přirozeného práva, že totiž nebyla respektována práva domorodých národů. Vitoria také zpochybnil samotný základ celého španělského nároku na Indii. Tak například rychle sprovodil ze světa požadavek svrchovanosti založený na právu objevitele. Existuje zákonný nárok, píše v díle *De indiis*,

kteřý je možno vznést, a to na základě práva objevitele; v samém počátku žádný zákonný nárok vznesen nebyl; pouze s podporou tohoto zákonného nároku vyrazil Janovan Kolumbus poprvé na cestu. A zdálo se, že je to nárok přiměřený, protože tyto opuštěné oblasti se staly podle mezinárodního a přirozeného práva majetkem prvních uchvatitelů [Inst., 2.1.12]. Proto vzhledem k tomu, že Španělé byli první, kdo tyto provincie objevil a uchvátil, získali je do vlastnictví, jako kdyby objevili nějakou osamělou, a tudíž neobydlenou oblast.

Nicméně k onomu zákonnému nároku nemáme mnoho co říci, protože, jak jsem již dokázal, pravými majiteli byli barbaři, a to nejen z hlediska veřejného, ale i soukromého. Pravidlem mezinárodního práva je nyní to, že věc nenáležící nikomu získá první uchvatitel, jak je výslovně uvedeno v dřívě citované pasáži z Institucí. Tudíž, protože diskutovaný předmět nebyl bez vlastníka, nespadá pod zákonný nárok, kterým se zabýváme... Sám v sobě a sám o sobě [tento zákonný nárok] nepodporuje zabránění území původních obyvatel o nic víc, než by podpořil jejich nárok, kdyby oni objevili nás.³⁰

Na čisté formálním základě bychom tedy mohli ukázat, že Kolumbův rituál ovládnutí a přivlastnění byl neplatný.³¹ Na podporu španělského nároku bychom naopak mohli využít teoretický postoj v naprostém protikladu k formalismu. Z hlediska antiformalistického ho historismu Gonzalo Fernandez de Oviedo, oficiální kronikář Karla V., vlastně zpochybňuje vrcholnou důležitost Kolumbových formálních úkonů. Oviedo sice oslavuje plavbu pro její vizionářskou odvážnost, použití dosud nevidaných navigačních přístrojů, její geopolitickou důležitost, nicméně poté pečlivě shromažďuje příběhy, jež mají ukázat, že Kolumbovi správnou trasu napověděl umírající lodivod, že tam před Kolumbem byli už jiní mořeplavci, že uvedený objev je vlastně pouhé znovuobjevení. Především Oviedo dokazuje, ale spoň ke své vlastní spokojenosti, že jsou Indie totožné s Hesperidami. A podle zásady, že „provincie a království za starých časů obdržely jména králů či pánů, kteří je založili, dobyli, osídlili či porazili dědice jejich trůnu“, Oviedo dodává, že Hesperidy byly pojmenovány po Hesperovi, dvanáctém králi Španělska, potomkovi Tubal Caina, a že „je tomu teď již 3193 let, co Španělsko a jeho král Hesperus nad těmito ostrovy panovali“. „Takže na základě tohoto velmi starého nároku,“ prohlašuje, „navrátil Bůh toto území po tolika staletích Španělsku.“³²

Oviedův argument nebyl jen kuriózní historickou perličkou; byl to promyšlený vstup do dlouhotrvajícího právníckého sporu *pleitos de*

Colón mezi korunou a Kolumbovými dědici o jejich nárok na dědičnou práva v Novém světě. Tato práva byla garantována pro všechna území, která Kolumbus „objevil či získal“; pokud by tedy nedošlo ke skutečnému objevu, ale pouze ke znovuzískání nároků, byla by pozice dědiců podstatně oslabena. Další funkcí Oviedova historizujícího nároku bylo rozvolnit spojení mezi španělskou svrchovaností v Novém světě a „darem“ od papeže Alexandra IV., který v roce 1493 věnoval „Indie“ Španělsku. Papežské buly zajišťovaly Ferdinandovi a Isabelle nadvládu nad veškerými územími, která v Atlantiku najdou a jejichž obyvatelé nebudou křesťany. Ovšem, jak poznamenává Anthony Pagden, tento dar „spočíval na dvou nárocích, které španělská právníci a teologové považovali za nejtěžší přijmout: že totiž papež vládne nejen duchovní, ale i pozemskou autoritou a že může tuto autoritu uplatňovat nejen vůči pohanům, ale i vůči křesťanům“.³³ Navíc, když začala katolická církev hrát významnější úlohu v otázce amerických držav Španělska a zpochybňovat některé španělské postupy, obzvláště způsob, jakým se nakládalo s Indiány, snažila se koruna na mezi papežským darem a svým „vlastnickým právem“, u kterého se nyní ukázalo, že pochází již z dávných časů, vytvořit jistý odstup. Proto španělský právník z konce 17. století, Diego Andrés Rocha, tvrdí, že z teologického pohledu je nárok Španělska na Nový svět odvozen z plánu boží prozřetelnosti šířit víru pravou prostřednictvím Španělů, ale z právníckého pohledu že je odvozen od *derecho de reverción*, restitučního práva, podle něž mají být území navrácena právoplatným majitelům.³⁴ Měli bychom dodat, že srovnatelné „historické“ argumenty – tvrzení o dřívějších migracích a o vlastnictví a vládě dávných panovníků – byly vytvořeny i pro další evropské národy včetně Portugalců, Frísů a Velšanů.³⁵ Nicméně je zřejmé, že čím dále se dostáváme od skutečné moci, tím prázdnějšími (ve smyslu tím více „čistě formálními“) se tato tvrzení stávají: ani kdyby celá Evropa srovnatelně uznala, že existuje silná podobnost mezi aztéckým jazykem nahuatl a velštinou, španělská koruna by se svých územních nároků v Mexiku odmítla vzdát.

Měli bychom tedy prohlásit, že na slovech nezáleží, že diskurzivní taktiky jsou vzájemně zaměnitelné, že je jazyk pouhým promítáním plátnem pro brutální realitu moci? V generacích po Kolumbovi se setkáváme se záplavou slov o Novém světě, v Salamance i jinde

propukají vážné diskuse o zákonnosti španělské nadvlády, větjejně se odsuzuje kruté jednání Španělů a vášnivě se hájí nezbytnost vojenské disciplíny – ale mění se tím něco? Není celý ten zoufalý příběh o ab-solutním odepření možnosti se vyjádřit zapsán už v prvním španělském kýchnutí naplněném milionem neviditelných smrtících střel? Není osud domorodců zpečetěn již prvními kapkami nevinné pro-lité krve: „když jsem jim ukázal meče, brali je za čepele a z nevědo-mosti se počezali“ (*Diario*, 67)^{VI} Tato „nevědomost“ – první záblesk rozhodující nerovnováhy ve vojenské technologii pečlivě uložený už při počátečním setkání – odsoudí spolu s naprostým nedostatkem imunity vůči evropským chorobám domorodce z karibské oblasti k smrti a osudně oslabí velké indiánské říše, se kterými se Španělé mají zakrátko setkat. Mohli bychom snad dodat ještě další holý fyzi-kální fakt: strašlivě nešťastnou okolnost, že půda v Novém světě v so-bě skrývala zlato a že mnohé z domorodých národů toto zlato zpra-covávaly na ozdoby, které pak někteří domorodci nosili na těle, kde je Španělé mohli vidět. Zbraně a mikrobý by do Nového světa ne-pochybně pronikly tak jako tak, ale kdyby nebylo zlata, ničivé síly by přišly pomaleji a domorodci mohli získat čas na obranu.

Slova z tohoto hlediska vypadají jako pouhé zástěrky činů Špa-nělů a jejich fyzických důsledků. Síť utkané z diskurzu by se měly stáhnout a odhodit, abychom mohli bez uhýbání stát tvář v tvář dě-sivému významu roku 1492 a jeho důsledků: mečům a kulkám proni-kajícím do nahého masa a mikrobům zabíjejícím těla postrádající do-statečnou imunitu. Jsem učitel literatury, na základě svého vzdělání a podnětů bych se tedy k takovému argumentu měl stavět nepřátel-sky, ale je pro mne velmi těžké jej pominout. Slova v Novém světě vždycky jako by zaostávala za událostmi, které sledují jakousi straš-nou logiku, zcela odlišnou od křehkých významů, jež budují.

Pokud jsme však tímto způsobem donuceni opustit sen o všemoc-nosti jazyka, vysněnou představu, že porozumět diskurzu znamená porozumět události, neznamená to, že máme zároveň zákaz či do-konce povolení pustit slova ze zřetele úplně. Protože jestli mikrobý leží zcela mimo chápání renesančního diskurzu, ostatní síly, o nichž

^{VI} *Ibid.*, s. 102.

jsem se zmiňoval jako o holých faktech, se za žádných okolností ne-směji považovat za přirozené. Vlastnictví a ovládnání zbraní a vůle je použít na bezbranných lidech jsou kulturními záležitostmi úzce spo-jenými s diskurzem: s příběhy, které kultura vypráví sama sobě, s je-jími představami o osobních mezích a odpovědnosti, s celým jejím sdíleným systémem pravidel. A pokud je zlato přírodním úkazem, všepohlující žízeň po něm přírodním úkazem rozhodně není.

Neřirozenost touhy po zlatě je jedním z velkých témat 15. a 16. sto-letí, tématem neúnavně probíraným básníky, dramatiky a moralisty a dokreslovaným příběhy o chování Evropanů v Novém světě. Jed-no z nejslavnějších vyobrazení Španělů v Americe zachycuje skupi-nu Indiánů, kteří trestají conquistadora za jeho neukojitelnou žízeň po zlatě tím, že mu roztažený kov lijí do krku.³⁶ Částečně podobné představy vycházející z pradávne polemiky o chamtivosti odrážejí sektrátské nepřátelství – v tomto případě protestantů a katolíků –, ale částečně odrážejí i všeobecnější znepokojení tvář v tvář růstu vlivu peněžní ekonomiky a nejistoty týkající se úlohy zlata.

Navíc pokud jistě zásadní rysy evropského setkání s Novým svě-tem byly za hranicemi slov (a za hranicemi chápání kteréhokoliv z účastníků), sami Evropané se snažili přenést co nejvíce svých zá-žitků pod vládu diskurzu. Jak mohli – nebo, když už jsme u toho, jak bychom my mohli – jednat jinak?³⁷ A diskurz nás nebude zajímat pouze jako neplodný pokus představit si nepředstavitelné, ale jako nástroj říše a zároveň jako výraz odporu, i když značně omezený a polovičatý.

Proto, abychom se vrátili k úvodním Kolumbovým slovům, ač-koliv je tvrzení, že nenarazil na odpor, absurdní, je to zároveň znak, jakých z této první plavby máme jen málo – znak etické výhrady, po-cit, že přání původních obyvatel by se měla respektovat. Tato výhra-da není přímá, možná není ani vědomá a zcela jistě nebyla účinná, nicméně přece jen existuje a je tak hluboce zakořeněná v jazyce práv-ní procedury, že se na ni nedá jednoduše zapomenout nebo ji vy-pustit. Jak jsem již uvedl, procedura byla namířena proti ostatním Evropanům, zachycovala zákonnost španělských nároků. Ovšem zá-konnost nutně obsahovala příznání existence domorodců a uznání jiných hodnot, než byla větší síla. A ačkoliv je důležitější si uvědomit, jak je toto uznání v praxi prázdné, a pochopit, jak k jeho vyprázdně-

ní došlo, nezdá se mi, že by pohrdavé odmítnutí diskurzu, v němž je toto uznání zasazeno, s sebou neslo nějaký přínos. Odkud odjinud máme my svůj neuspořádaný pocit, že existuje něco jiného než síla, svou touhu po spravedlnosti? V temných časech (či vlastně v blahobytných časech naplněných pocitem neomezených možností a lhostejností k lidským ztrátám) se uvědomění si „odporu“ projevuje právě v drobných projevech vzdoru v textu – v jakési smyšlené možnosti, ve snu o rovnosti –, které se Kolumbus musel snažit překonat.

Překonávání je v tomto případě možné díky formalismu. Ani kdyby pro Kolumbův formalismus neplatila teoretická nezbytnost ani žádná vrozená politické přesvědčení ani žádná určující moc, pořád by ještě platily strategické důvody pro přítomnost formalismu jako utvářející síly jeho diskurzu. Formalismus Kolumbovi, jak jsme viděli, umožňuje veřejně provést právní rituál, jenž závisí na formální možnosti odporu, aniž zároveň tento odpor připustí; to znamená, že mu umožňuje vyprázdnit existenci domorodců a zároveň oficiálně uznat, že existují. Ale nevyprazdňuje tento paradox samotný právní rituál? Nestaví na hlavu základní předpoklad, na němž Kolumbus staví nárok Španělů na Indii? Kolumbův řečový akt vyhlášující objevení Nového světa je výpovědí dramaticky „nezdařenou“ (infelicitous) v podstatě ve všech směrech definovaných Austinem v knize *How To Do Things With Words*:^{vii} je to selhání (misfire), chybná evokace (misinvocation), chybná aplikace (misapplication) a chybné provedení (misexecution).³⁸ A je těžké uvěřit, že si Kolumbus těchto nezdarů (infelicities) není vědom, protože on přece velmi dobře ví, že objevená území nejsou neobývaná; naopak poznamenává, že zde žije ohromné množství lidí – *gente sîn número*. Bylo by možné namítnout, že tito nespočetní obyvatelé jsou natolik barbarští, že nemají žádná práva – tato námitka byla v 16. století i později vznášena opakovaně –, ale Kolumbus ji nepoužívá a pravděpodobně by podobný návrh odmítl, protože chce věřit, že dorazil do „Indií“, a že tedy musí předpokládat, že se nachází v okrajových částech veliké říše, jejímž nejvyšším vládcem je Velký chán.³⁹ A téměř okamžitě si uvědomuje, že dokonce i zde, na těchto maličkých ostrovech obývaných nahými lid-

vii Pozn. překl.: John Langshaw Austin, *Jak udělat něco slovy*, překl. Jiří Pechar a kol., FLOSOFIA – ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ, Praha 2000.

mi žijícími v nevelkých osadách, kteří se zřejmě o všechno dělí, existuje určitý politický a společenský řád.

A skutečně, v palubním deníku popisuje Kolumbus společenský charakterizovaná nikoliv divokým zmatkem, ale obdivuhodnou uspořádaností. Obdivuje „úžasnou důstojnost“ domorodého „krále“, jehož poddaní „tak poslouchají, že je to až kupodivu“. „Všichni ti vládcové“, pokračuje, „jsou velice málomluvní a mají opravdu pěkné způsoby. Poroučejí nanejvýše pohybem ruky, ale všichni jejich rozkazům dokonale rozumějí“ (*Diario*, s. 275).^{viii} V úvodních větách v dopise Santangelovi se Kolumbus o tomto sociálním řádu domorodců nezmiňuje – zjevně jej nepovažoval ve vztahu k rituálu přivlastnění si a ovládnutí za podstatný –, nicméně později píše o domorodém „náčelníku či králi“, který má až dvacet manželek, zatímco obyčejní muži mají jen jednu.⁴⁰

Uznání hierarchicky uspořádané společnosti nás znovu staví před otázku, jak je možné „ovládnout a přivlastnit si“ takové místo za přítomnosti těch, kteří je obývají. Podle Franciska de Vitoria by mělo podobné uznání učinit španělský nárok neplatným; Indiáni jsou očividně lidé schopní jednat racionálně, „neboť v jejich záležitostech je jistá metoda, mají totiž uspořádaná a organizovaná politická zřízení, mají jednoznačně určené manželství a úřady, vládcy, zákony, dílny a směnný systém, a k tomu všemu je potřeba používat rozum.“⁴¹ Území lidí žijících v takových politických zřízeních si nelze přivlastnit, ani když jsou tito lidé pohani, a tudíž žijí ve smrtelném hříchu. Pokud jsou území neobydlená, právní problém nenastává – v souladu s mezinárodním právem a přirozeným právem se neobydlené kraje stávají majetkem prvního uchvatitele. Problém, alespoň v tomto smyslu, nenastává, ani pokud si jedna strana podrobuje uznaného nepřitele. Ve svém popisu třetí výpravy (1498–1500) se Kolumbus v reakci na útoky proti svému jednmání pokouší svou roli pozměnit. „V Kastilii“ píše Doně Juaně, bývalé kojně prince Dona Juana, „mne posuzují tak, jako kdybych byl guvernérem na Sicilii nebo v nějakém městě či městčku se správou již pevně ustanovenou, kde je možno do písmene zachovávat zákony bez obavy, že všechno přijde v nic.“ Takový

viii Pozn. překl.: *Cesty Kryštofa Kolumba*, s. 183.

a nenáviděly je. A pro Kolumba pochopitelně nebyli domorodci z Nového světa pouhými nezrocenými obyvateli evropských pustých oblastí; Kolumbus je od prvních dnů podezřívá z něčeho horšího, podezření posléze přechází v jistotu, že mnohé ostrovy jsou obydleny kanibaly.⁴⁵

O všem v roce 1492 se Kolumbus ze všech sil snaží vykreslit velmi odlišný obraz všech domorodců, se kterými se na místě setkává. Domorodci vskutku nežijí ve městech nebo vesnicích, ale obývají malé osady (*pequeñas poblaciones*) a jsou zcela neškodní: „nemají železa ani oceli; zbraně, na ty nejsou; ne snad, že by to nebyli lidé obratní a krásně urostlí, ale jsou tak bážliví, že je to až k nevíře [*may temerosos a maravilla*]“ (i. 6).^x Co je na jejich bážlivosti k nevíře? Prchají před blížícími se Španěly, vysvětluje Kolumbus, „tak bezhlavě, že otec ani na vlastního syna nečekal“ (i. 6). Tento příklad vychází z normy přirozené odvahy, odvahy, kterou instinkt chránit vlastní potomky, či přesněji řečeno mužské potomky, probouzí v každém člověku. Tento bytostný instinkt u bážlivých domorodců nevyšetřitelně schází nejen ve vztahu k přirozené péči otce o syna, ale i ve vztahu k naprosto přátelskému a šlechtnému jednání Španělů.

Je to podivné: Kolumbus si právě jako zástupce krále a královny Španělska jednostranně přivlastnil vše, co vidí; prohlašuje navíc, že „jakmile jsem dospěl k zemím Indickým, na prvním ostrově, který jsem našel, vzal jsem silou několik Indiánů, aby se naučili našemu jazyku a zpravili mne pak o tom, co v těch končinách jest“ (i. 10).^{46 xi} Nicméně tento ozbrojený vetřelec, který zabírá země a bere do zajetí lidi, své pohnutky považuje za naprosto šlechtné: „všude, kam jsem přišel a kde se mi podařilo s nimi promluvit, jsem jim vždy dával ode všeho, co jsem měl, třeba sukno a jiné věci; aniž jsem za to něco dostal výměnou“ (i. 8). Pro Kolumbův diskurz je typické, že spojuje dohromady činy, názory a přístupy či vnímání, které by se mohly zdát eticky neslučitelné. Tady se na jedné straně všeho zmocňuje, tamhle na straně druhé všechno dává. Tyto dvě strany mají k sobě rozhodně nějakým způsobem blízko, ale přímo se jedna druhé nedotýka-

x Ibid., s. 74.

xi Ibid., s. 75.

pohled na situaci je podle něj zcela nemístný: „Já mám být posuzován jako vojevůdce, který se ze Španělska vydal za výboji až do zemí Indických a měl co činiti s lidem bojovným a čestným, po obyčejích i více od nás velice odlišným. A ten lid žije v horách a lesích, bez pevných osad jako my. A tam jsem z vůle boží uvedl pod panství krále a královny, vladařů našich, celý nový svět; a díky tomu Španělsko, jež bylo zváno chudým, je nyní na světě nejbohatším.“^{42 ix}

V prvním dopise Kolumbus se vši pečlivostí uvádí, že postupoval zcela podle formálních právních postupů; v tomto dopise naopak zdůrazňuje, že podobný postup by byl zcela neadekvátní, byl by jakousi teoretickou vymožeností, kvůli které by nakonec bylo vše ztraceno. Od roku 1498 se zásadně změnil nejen Kolumbovy vlastní životní podmínky, ale i institucionální kontext, v němž se pohyboval. V roce 1493 vydal papež Alexandr IV. bulu *Inter caetera*, v níž daroval nově objevené země španělským a portugalským panovníkům na základě „čisté dobré vůle, jistých vědomostí a apoštolské autority“.⁴³ Indiáni mohou teď v Kolumbově líčení získat nálepku psanců a rebelů; jsou to lidé žijící na okraji – „sierras y montes, syn puebla asentado, ni nosotros“. Tato okrajová existence, životy těch, kteří „nejsou my“, zachycuje jejich odloučenost od civilizace a humánnosti. „Ohromné množství nevelkých osad“ zmíněné v prvním dopise zmizelo, Indiáni jsou asimilováni do představy kočovných barbarů, staré jako starověké Řecko. Jsou to lidé žijící mimo veškerý spravedlivý řád, mimo pevně ustálené lidské společenství, a tudíž i vně samotných předpokladů pro morální způsob života. „Ten, kdo není schopen žít ve společnosti, nebo kdo společnost nepotřebuje, neboť si stačí sám“, napsal Aris-toteles, „musí být buď zvíře nebo bůh.“⁴⁴ Indiáni zjevně bohové nebyli, takže v tomto světě mohli být považováni za zvířata.

Podle Kolumbova sebeospravedlňujícího líčení jejich neusedlý způsob života nejen odhaluje jejich zvířecí přirozenost, kvůli němu je také těžké je násilně zkrotit či ovládnout. V raně moderním období byla totiž evropská správní moc správní mocí roviny, měst obelhaných hradbami, jež se dala v případě nutnosti oblehnout a vyhladovět, dokud se nepodrobila; centrální správní úřady se hor bály

ix Ibid., s. 502.

jí. Stejně tak máme co dělat s nevyjádřenou, nepřiznanou spojitostí mezi skutečností, že domorodci nerozumějí Kolumbově jazyku, a skutečností, že se jeho prohlášení nikdo nepostavil na odpor. Předpokládám, že by to šlo nazvat pokrytectvím, nicméně tento termín naznačuje, že jde o předstírání morálních zásad, které mluví ve skutečnosti v hloubi srdce nesdílí, o divadelní sebeuvědomění, které je podle mne Kolumbově horlivé víře zcela cizí. Domnívám se, že narážíme spíše na důležitý aspekt Kolumbovy diskurzivní ekonomie, typický rétorický rys jevu, který bychom mohli nazvat křesťanský imperialismus.

Tato diskurzivní ekonomie svádí protichůdná tvrzení do vzájemných těsných spojení, ovšem jádro jejich vztahu zároveň zůstává zahadou. Kolumbus jako zástupce španělské koruny absolutně ovládá a přivlastňuje si, aby mohl odevzdat absolutní dar; hledá pozemský zisk, aby mohl sloužit božskému účelu; Indiáni musí o všechno přijít, aby všechno získali; nevinní domorodci odevzdají zlato za věteš, ale dostanou poklad daleko vzácnější než zlato; zlí domorodci („kanibalové“) budou zotročeni, aby se osvobodili od vlastní zvířekosti. Tyto paradoxy umožňují dávná křesťanská rétorika, již v anglické renesanci nejslavněji vyjádřil ve svých Svatých sonetech John Donne:

Abych moh povstat, spoutej mne a svou
sílou mne zlom, spal, odvaž, znovu stvoř.
Vezmi mne k sobě, svaž mne, neboť já
nebudu svobodný, dokud mne nezotročíš,
nebudu očištěn, dokud mne neposkvrníš.^{xii}

Kolumbova verze této rétoriky je méně teatrální a zároveň paradoxnější, protože se neobjevuje v modlitbě ani v básni, ale ve zprávě zajišťující světskou vládu nad nově objevenými zeměmi a národy: imperialismus rozhodně není opakem křesťanství, není s ním však ani totožný. Neboť podobně jako právní formalismus, jímž jsme se již zběžně zabývali, mohla křesťanská víra umožnit radikálně odlišná stanoviska: pokud mohla královna Isabela ve jménu křesťanství na-

xii Pozn. překl.: Používám pracovní překlad.

řídít použití síly proti Indiánům, „vždy když okamžitě nekonvertují ke svatě katolické víře a nepřihlásí se k poddanství koruně,“⁴⁷ může Bartolomé de Las Casas ve jménu křesťanství hořce odsoudit celý španělský projekt.

Střet s Novým světem probouzí od prvního okamžiku v Kolumbovi neodolatelnou touhu po moci, postavení a bohatství, touhu, jejíž vztah k jeho františkánské religiozitě, k jeho neúnavné chuti obracet na víru a přinášet spásu, k jeho apokalyptickým snům, je značně problematický. Bylo by chybou tyto rysy považovat čistě za protichůdná přání – Kolumbova duchovní stránka bojuje proti jeho stránce tělesné –, protože celá výhoda diskurzu křesťanského imperialismu spočívá v tom, že má reprezentovat přání a touhy jako *zaměnitelné* a v neustálém procesu směny. Kdyby tyto touhy byly skutečně totožné, Kolumbus by nepotřeboval vyjadřovat všechny okamžiky, kde se propojují; kdyby byly skutečně protichůdné, nebyl by schopen zaměřovat jednu za druhou. Jeho způsob psaní neustále provází možnost takoveto záměny, snad vycházející z jeho zkušeností z obchodování v Itálii: „Janované, Benátčané a vůbec všichni, kdo mají perly, drahé kameny a jiné cenné věci, je vozí až na kraj světa, aby je vyměnili a směnili za zlato, neboť zlato je ze všeho nejlepší. Ze zlata se tvoří poklady a ten, kdo zlato vlastní, dělá si na světě s jeho pomocí, co chce, ba dokonce může i duše do ráje dostat“ (ii. 102-4).^{xiii} V této rapsodické chvíli z jeho líčení čtvrté cesty směna zboží za zlato plynule přechází v konverzi, a tedy ve spásu duší. Pokud se nám to zdá divné, můžeme si vzpomenout, že ve středověké a renesanční španělštině se křížáckým výpravám do Svaté země neřikalo *cruzada* – toto slovo označovalo speciální povolení, které papež udělil španělské koruně a které Španělem umožňovalo bojovat proti nevěřícím na svém vlastním území –, ale *empresas* nebo *negocio*, tedy termíny, v nichž se propojuje oblast obchodu a náboženství.⁴⁸

Rétorickou úlohou křesťanského imperialismu je potom spojit směnu zboží s duchovní konverzí.⁴⁹ Nejčastěji je Kolumbus prostě staví vedle sebe, jako kdyby se energie jedné mohla přirozeně přelit do druhé. Avšak občas je jejich záměna vyjádřena příměji: „Řekněte

xiii *Cesty Kryštofa Kolumba*, s. 524.

Jejich Výsostem,“ píše Kolumbus svému agentu Antoniu de Torres v roce 1494,

že starost o spásu duší připomenutých již kanibalů i obyvatel tohoto ostrova dala vznik myšlenke, že čím více jich bude převezeno do Kastilie, tím lépe. A Jejich Výsosti by s nimi mohly naložit takto: poněvadž je zde tolik zapotřebí dobytka a tažných zvířat, a to jak pro výživu lidí, kteří zde mají zůstat, tak i pro blaho všech těch ostrovů, mohou dát Jejich Výsosti povolení a právo dostatečnému počtu karavel, aby sem každého roku pluly, přivážely dobytek a rozličné zásoby a potřeby pro osídlování krajiny a vzdělávání půdy, to vše za uměřené ceny a na útraty těch, kdož tyto věci budou vozit. Platit by se jim za to mohlo otroky z těch kanibalů, lidí to tak sveršpých, silných, dobře urostlých a chápavých, že až budou zbaveni svého nelidského obyčeje, budou po našem soudu lepší než kteříkoli jiní otroci; a ten obyčej ztratí, jakmile se dostanou ze své země (i. 90-2).^{XIV}

Tažná zvířata budou vyměněna za tažná zvířata: tolik a tolik Indiánů za tolik a tolik dobytka. Ovšem Kolumbus se nemůže spokojit s čistě obchodní transakcí, ani to není jeho hlavní zájem. Z taktických i hlubších duchovních důvodů si nemůže dovolit říct, jednoduše „potřebujeme dobytek; máme otroky; pojďme směnovat jedno za druhé“. Směnu musí reprezentovat, jako kdyby byla prováděna v zájmu zotročených. Můžeme to nazývat otroctví s lidskou tváří, nebo spíše osvobozující otroctví. Neboť směna, jakou si Kolumbus představuje, by uvedla do praxe náboženskou rétoriku, kterou jsme viděli u Donna: v jádru to není ekonomická transakce, ale sen o podivuhodné transformaci. Indiáni označení jako lidožrouti budou pochytáni, podrobeni, odtrženi od své země a své kultury, naloženi na lodi stále ještě páchnoucí po zvířatech, za která byly směněni, a posláni do otroctví. Ovšem tato ekonomická transakce, jak si ji představuje Kolumbus, se bude provádět pro blaho duší otroků: Indiáni jsou vyměněni za zvířata proto, aby se z nich stali lidé. Tato změna je nevysvobodí; pouze z nich udělá skvělé otroky.⁵⁶ Zato získají duchovní svobodu. Jádrem této transakce není bohatství či výhody, ačkoliv jsou vítány, ale proměna nelidskosti v lidskost. Můžeme si povšimnout, že koruna měla evidentně v oblasti právní i náboženské

XIV Ibid., s. 400.

o zákonnosti navrhované výměny jisté pochybnosti: Isabela zasáhla a prodeje otroků zastavila.⁵⁷

Skrytý vztah mezi zdánlivými protiklady v křesťanském diskurzu Johna Donna vede čtenáře k úvahám o tajemné podstatě vtělení; skrytý vztah mezi zdánlivými protiklady v Kolumbově diskurzu křesťanského imperialismu táhne čtenáře k úvahám o „podivuhodné“ podstatě Nového světa a jeho obyvatel. Údiv vyvolaný lidožrouty je dvoustranný; spočívá v podivné kombinaci inteligence a nelidskosti domorodců a také v podivné schopnosti otroctví polidštvat. Ale jak už jsme si všimli, údiv nevzbuzují pouze bojovní kanibalové. V dopise z roku 1500 vyjadřuje Kolumbus přání, aby čtenáři považovali Indiány za bojovné; v dopise z roku 1492 vyjadřuje přání, aby je čtenáři považovali za bázlivé, dokonce podivuhodně, zázračně bázlivé, tak bázlivé, až je to k nevíře.⁵⁸ Termín „podivuhodný“, „zázračný“, který Kolumbus používá v prvních větách svého prvního dopisu, se zjevně odvolává na představy čtenářů o žánru cestopisné literatury. Ovšem bázlivost je v tomto kontextu zvláštním divem a Kolumbus její neobvyklost zesiluje zdůrazněním, že domorodci jsou „lidé dobře formovaní s pěknou postavou“. Tady nemáme co dělat s podivným druhem sfoťení, která nenesí zbraně, protože doslova a do písmene nemají ruce nebo nohy nebo hlavu na krku. Kolumbovi čtenáři by na zrůdy byli připraveni. Ale nemuseli by očekávat, že narazí na podivuhodnost lidské bázlivosti. Když je Kolumbus nutí, aby podivuhodnou bázlivost očekávali a aby tím pádem přesunuli představu podivuhodného z groteskna k obyčejnosti, láká je, aby se k němu připojili v něčem, co můžeme nazvat aktem ideologického zapominání. Pokud by si člověk přesně uchoval v paměti činy, které Kolumbus právě popsal - náhlý příjezd cizinců vybavených zbraněmi a zbrojí, únosy, vyvlastňování území -, bylo by pro něj těžší považovat panický strach domorodců za až tak podivuhodný.

Kolumbus nepoužívá diskurzu podivuhodného, aby zapřičinil chvilkovou ztrátu paměti týkající se jeho činů; on naopak zapřičiňuje chvilkovou ztrátu paměti týkající se jeho činů, aby vytvořil diskurz podivuhodného. A skutečně, pěstování dojmu podivuhodného v Novém světě hraje v dosahování účinnosti všech Kolumbových zápisů o objevech zásadní úlohu, ačkoliv význam tohoto dojmu se během let mění.⁵⁹ Neustálé zdůrazňování podivného se obvykle tvá-

Nicméně údiv v zásadě nárok na vlastnictví a ovládnutí nelegitimizuje. Jak jsme viděli v Mandevillově cestopise, ve středověku prožitky divu zdánlivě vede právě k pocitu ztráty vlastnictví, k popření dogmatické jistoty, k sebeodcizení tváří v tvář cizosti, rozmanitosti a nestorozumitelnosti světa. Středověký smysl podivuhodného, naznačuje Jacques Le Goff, vyjadřoval vnímání přirozenosti potenciálně či reálně nepřátelské transcendentální bytosti a nebeské autority křesťanského Boha a jeho služebnice církve.⁵⁶ Podivuhodně tedy reprezentovalo vše, co se nedalo bezpečně udržet, vše, co se vzpíralo přivlastnění a ovládnutí. Proč by se měl Kolumbus, jehož zájmy rozhodně nezaahmují sebeodcizení a ztrátu vlastnictví, neustále odvolávat na údiv? Částečně tak může činit proto, že je podivuhodné v klasické a křesťanské rétorice úzce spojeno s hrdinskými činy. Zvláště Odysseovo putování bylo po celá staletí příležitostí pro estetické a filozofické úvahy o vztahu mezi hrdinstvím a vyvoláváním úžasu prostřednictvím vykreslování divů. Navíc tak Kolumbus může činit proto, aby spojil své objevy se specificky „křesťanským podivuhodným“, které, na rozdíl od všeho, co je v prožitku údivu nezvyklé a nekonvenční, spojuje duchovní autentičností se správným vybavením divů.⁵⁷ A řečeno ještě jednodušeji a příměji, Kolumbus se možná pokouší vyvolat údiv, protože divy jsou v rétorické a obrazové tradici nerozlučně svázaný s cestami do Indií. Potvrdit „podivuhodnou“ podstatu objevů znamená dokázat, dokonce ještě předtím, než se na palubě objeví lukrativní náklad, že dotyčná osoba dorazila do bájných říší zlata a koření. Takový je podle mého názoru význam Kolumbovy zmínky z prvního dopisu o kraji na Kubě, který Indiáni nazývají „Auan“, kde „se rodí lidé s ohonem“.⁵⁸ cestovatelé do Indií byli v podstatě povinni podobná stvoření vidět. To, že se Kolumbus zmiňuje zvláště o Kubě jako o pravděpodobném sídle autentizujících divů Východu, je pravděpodobně odrazem jeho nadějí zachycených v lodním deníku, že totiž tento ostrov – k němuž se mu zdálo, že jej domorodci posílají – je Japonsko či „Cipango“, jak jej nazýval Marco Polo. „Mám to za správné“, píše Kolumbus se slepou vírou zrozenou z horoucího přání, „z posuňků obyvatel zdejších ostrovů i Indiánů, které vezu na lodích, jsem totiž usoudil (jejich jazyku nerozumím), že jde o ostrov Cipango, o němž se vypravují věci podivuhodné [cosas maravillosas]“ (*Diario*, s. 113).^{xvi}

ří jako prostý zápis toho, co Kolumbus a jeho společníci cítili, jako kdyby byl Kolumbův diskurz dokonale průhledný a mořeplavcovy pocity byly „přirozené“ vyvolány jeho zážitky. (Je také možné tvrdit – podle mého názoru mylně –, že Kolumbus měl natolik chudou slovní zásobu, že žádná jiná slova pro popis svých zážitků nebyl schopen najít.)⁵⁴ Ale za svědka zvláštního významu zážitku údivu si můžeme vzít Kolumba samotného. Ve své oficiální zprávě Ferdinandovi a Isabele z třetí cesty píše, že v odpověď na „očerňování a znevažování díla započatého“ v Novém světě, protože „hned neposlal lodí obtížené zlatem“, rozhodl se „předstoupit před Vaše Výsosti, abych vyslovil svůj podiv nad tím vším a dokázal jim, že jsem ve všem měl pravdu [y maravillarme de todo, y mostrarles la razón que en todo avia]“ (ii. 4–6).⁵⁵ Od třetí plavby dále nalézáme specificky politické a rétorické důvody pro vyjadřování a předvádění údivu: podivuhodné je přesně tím dojmem, jenž potvrdí sílu a platnost Kolumbových nároků proti štouravým skeptikům, kteří požadují hmatatelnější důkazy zisku. Nevyjádřit a nevzbudit údiv by pro Kolumba znamenalo útokům podlehnout. Podivuhodně zastupuje neexistující karavely nalozené zlatem; je to – stejně jako samotný rituál ovládnutí a přivlastnění si – slovo zatížené představami, touhami, sliby.

Vyjadřování údivu pak není pouhým odrazem účinku, jaký měla výprava na Kolumba, ale promyšlenou řečnickou strategií, vyvoláním estetické reakce ve službách procesu legitimizace. Je možné, že *zjevná* promyšlenost odráží zmaření Kolumbových dřívějších nadějí a zhoršení jeho situace a že jeho neustálé odkazování na údiv během dřívějších cest je spontánnější reakcí na nevininnost, krásu a svěžest karibských ostrovů a jejich obyvatel. Ale neměli bychom zapomínat, že Kolumbus poprvé používá podivuhodného ne k označení země samotné, ale k vyjádření ovládnutí a přivlastnění si této země – děkuje „Nejvyššímu, jenž nám to vše svou záračnou mocí daroval“. Pokud se užívání údivu jako řečnické strategie stane zjevným až při třetí plavbě, kdy je stále bojovněji naladěný Kolumbus nucen přesně vyjádřit své zaměry, pak jeho úloha v procesu legitimizování, jak jsme viděli, funguje již při plavbě první.

xvi Ibid., s. 426.

Avšak pozorování, která zaznamenává, aby docílil účinku podivuhodného, jsou většinou od divů obvykle zachycovaných ve vyprávění cestovatelů nápadně odlišná. Jednou při pobřeží Haiti Kolumbus „spatřil tři sirény [serenas], jež vystrkovaly z vody hlavy“, ale v lodním deníku tato stvoření – s největší pravděpodobností karibské kapustňáky či ochechule – popisuje tak, že to svědčí o jeho odporu k tradiční ikonografii: „nebyly tak krásné, jak je líčí, i když se jejich hlavy poněkud podobaly lidským“ (*Diario*, s. 321).⁵⁹ xvii V zápisu z deníku ze 4. listopadu 1492 zaznamenává Kolumbus, jak mu domorodci zdánlivě potvrdili divy, na které se předtím asi vypytaval: „daleko odtud“, předpokládá, že mu domorodci řekli, „žijí lidé, kteří mají jen jedno oko, jiní zase mají psí tlamy a pojírají prý lidi. Když někoho zajmou, uříznou mu hlavu a přirození a pijí jeho krev“ (*Diario*, s. 133).^{xviii} (Řada posunků, které Kolumbus musel předvést, aby tuto informaci získal, by snad mohla osvětlit, proč byli domorodci, jak píše ve stejném zápisu, „velmi bázlivi“.) Ale než se Kolumbus dostane k napsání prvního dopisu, je daleko skeptičtější: „Do dnešního dne jsem na těchto ostrovech nenašel lidí-nestvůr, jak mnozí očekávali. Naopak, všichni zdejší lidé jsou velice pěkného vzhledu“ (i. 14).^{xix} Zdá se tedy, že rozlišuje mezi nestvůrnostmi a divy: v prvním případě jde o intenzivní fyzické porušení všeobecných norem, ve druhém případě pak o fyzické vjemy, které vzbuzují údiv. Kolumbus nechce vyložit možnou existenci nestvůrnosti, ale poctivě omezuje tvrzení, že nestvůrnosti osobně spatřil; naopak podivuhodné věci zaznamenává z první ruky znovu a znovu.

Podivuhodné pro něj působí jako prostředník směny: plynulý přechod mezi vnějškem a vnitřkem, mezi duchovním a tělesným, mezi královstvím předmětů a subjektivních dojmů vyvolaných těmito předměty, mezi nepoddajnou jinakostí Nového světa a emocionálními reakcemi na tuto jinakost. Přesnější řečeno, podivuhodné zaznamenává přítomnost Kolumbových obav a přání v samotných předmětech, které pozoruje, a naopak svět předmětů, které přesahují jeho chápání pravděpodobného a známého, je přítomen v jeho dis-

xvii *Ibid.*, s. 201.xviii *Ibid.*, s. 128.xix *Ibid.*, s. 77.

kurzu. Proto například píše, že viděl „četné stromy velmi odlišné od našich; mnohé z nich mají větve rozličného druhu, a přitom všechny na jednom kmeni; každá větvička je jiná, a tak se od sebe navzájem různí, že je to nad všechny divy světa [*la mayor maravilla del mundo*]“ (*Diario*, s. 89). „Ryby jsou zde tak odlišné od našich, že je to až ku podivu,“ dodává v témž zápisu z lodního deníku z 16. října. „Některé mají tvar jako loďky, hrají nejméněššími barvami světa: jsou modré, žluté, červené a ve všech barvách; další jsou zbarveny na tisíc různých způsobů. A barvy jsou tak jemné, že žádný člověk nemůže než žasnout a těšit se z toho, že je vidí“ (*Diario*, s. 89-91).^{xx} Jak naznačují podobné pasáže, div netvoří pouhé rozpoznání neobyčejného, ale jistý přesah, hyperbolická intenzita, prožitek naplněný posvátnou úctou.⁶⁰

Pro Kolumba tedy podivuhodné obvykle znamená překročení míry, ovšem nikoliv směrem k nestvůrnosti či grotesknosti; jde spíše o stupňování dojmů, dokud nedosáhnou jakési dokonalosti. „Española“, píše v prvním dopise, „však je ze všech nejurodnější. Na jejím pobřeží jsou četné přístavy, s nimiž se nemůže měřit žádný z přístavů v zemích křesťanských, jež znám. Je na ní také tolik dobrých a velkých řek, že to až údiv budí“ (*que es maravilla*); a jsou zde hory, „s nimiž se nemohou rovnat ani hory ostrova Tenerife“ (i. 4).⁶¹ xxii Avšak tyto hory nenahánějí hrůzu; „jsou překrásné, nejrozmanitějších tvarů, a veskrze schůdné a roste na nich tisícero druhů vysokých stromů; vysoké pak jsou tak, že se zdá, jako by se nebe dotýkaly“ (i. 4-6). Ze stromů, dozvídá se Kolumbus, listí nikdy neopadá, a on věří tomu, co slyší, neboť „byly vskutku tak zelené, jako jsou ve Španělsku stromy v máji... A až jsem tudy plul v měsíci listopadu, tloukli tam slavní a přelo tisíce jiných ptáků“ (i. 6). Jako obvyklé talismany údivu se opakují vysoká čísla, především „tisíc“, nicméně někde stávají i cifry daleko menší: „Roste tam patero nebo šestero druhů palm; pohled na jejich rozmanité a krásné tvary je věru rozkošný [*que es admiración verlas*]“, a jsou zde také „nádherné jedlové háje [*pinares á maravilla*]“. Jak zde vidíme, podivuhodné má s groteskním či bizarním společného jen velmi málo nebo vůbec nic. Jistě, naznačuje jistý od-

xx *Ibid.*, s. 75.xxi *Ibid.*, s. 73.

stup, posun, překročení hranic normálního a pravděpodobného, to vše ovšem směřuje k zážitku nádherné rozmanitosti a krásy.

Do kategorie krásy spadají v prvním dopise i domorodci. Když překonali svou „bázlivost až k nevěře“, „nosili nám všechno, co měli k jídlu a pití, a to vše nám dávali s takovou láskou, že to až úžas budilo [con un amor maravilloso]“ (i. 10).^{xxv} Zápisy v lodním deníku jsou ještě jasnější: „Nosili jim zkrátka vše, co jen měli a co, jak se domnívali, by admirálovi mohlo přijít vhod. A vše to dávali tak štědrě [con un *Co-raçon tan largo*] a s takovou radostí, že to bylo až ku podivu [maravilla]“ (Diario, s. 255).⁶² ^{xxviii} Kolumbova reakce na tuto podivuhodnou štědlost napovídá mnohé: „Admirál je zase podaroval skleněnými korálky, mosaznými prstýnky a rolničkami, ne snad proto, že by sami něco požadovali, ale považoval to za správné. A zejména – jak praví – je obdaroval z té přičiny, že je již považoval za křesťany a poddané kastilských králů více než Kastilce samy. Říká, že je jen třeba znát jejich jazyk, aby bylo možno jim poroučet, poněvadž vše, co by se jim nařídilo, vykonají bez odporu [sin contradición alguna]“ (Diario, s. 259).^{xxv} Podstatou obdarování, jak jej chápe Kolumbus, není vzájemnost: Indiáni dávají z nenucené otevřenosti srdce, která je podivuhodná; Španělé na oplátku dávají proto, že to považují za správné, z pocitu povinnosti spojené s přesvědčením, že se Indiáni již stali křesťanskými poddanými panovníků Kastilie.⁶³ Indiány je snadné si představit jako poddané, protože je snadné si představit, že se již poddali, jsou to obyvatelé území, která si Španělé přivlastnili, aniž narazili na odpor (y no *esúé contradicho*), v den prvního setkání. „Jsou nepochoybně dobrými a chápavými služebníky“ (Diario, s. 67-9).^{xxv} zapsal si toho dne Kolumbus do lodního deníku.

Kolumbus neuvažuje o tom, že by Indiáni mohli mít jakékoliv podobné představy o Španělech. Naznačuje, že jejich údiv budící láska pramení z přesvědčení, že on se svými loďmi a muži přichází z nebe;⁶⁴ to znamená, že pro Indiány, kteří nikdy předtím neviděli velké lodě ani oblečené lidi, představují div zase Španělé. Nicméně

xxv Ibid., s. 75-6.

xxviii Ibid., s. 176.

xv Ibid., s. 177.

xv Ibid., s. 103.

rozpoznání obráceného směru úžasu neomezuje Kolumbovy vlastní představy ani nemění podivuhodné v pouhý znak cizosti či naivoty. Domorodci se nedopouštějí chyby, protože by snad byli hloupí; vyznačují se, jak říká Kolumbus, velmi pronikavou inteligencí, „a je až ku podivu, jak správně dovedou popsat, co viděli“ (i. 10).⁶⁵ ^{xxvi} Všechny skvělé vjemy jsou pro Kolumba pevně sklobuveny do jediného ohromujícího dojmu: „la Española es maravilla“ (i. 7).⁶⁶

V tomto typu fráze je podivuhodné zcela odděleno od výčtu fantastických jednotlivostí a jeho dosah se rozšiřuje na charakteristiku celého místa, místa překvapivě a intenzivně krásného. Dívát se (*mirar*) na takové místo znamená stanout v údivu (*maravillar*). Tato charakteristika spojuje objevy s dlouhou tradicí básní evokujících *locus amoenus*, krajinnu radosti. Znovu a znovu se v Kolumbově lodním deníku objevují záznamy intenzivní radosti z dívání:

[14. října:] Kromě toho hned u řečeného ostrůvku jsou zahrady plné stromů, nad které jsem krásnější ještě neviděl; a stromy ty jsou plny listů tak zeleného, jako v Kastilii v měsíci dubnu a máji (Diario, s. 75-7).^{xxvii}

[17. října:] Mezitím jsem se tam procházel mezi stromy; krásnější nad ně jsem věru neviděl. Bylo tam tolik zeleně a tak svěží jako v Andalusii v měsíci máji (Diario, s. 93).^{xxviii}

[19. října:] ...ostrov tak krásný jsem ještě neviděl. Neboť jestliže jsou krásné ty ostatní, tento je jistě ještě krásnější. Je na něm množství svěže zelených a velmi vysokých stromů. Věřu nevím, kam se vydat nejdříve; mé oči se ani nemohou nabažít pohledu na ty zelené porosty, tak krásné a tak odlišné od našich (Diario, s. 99-101).^{xxix}

[21. října:] Jestliže ty ostatní ostrovy, které jsem již viděl, jsou krásné, zelené a úrodné, pak tento je daleko převyšuje. Jsou na něm rozsáhlé a jasné zelené lesy a také je tu několik jezer a okolo nich překrásné háje. A stromy i byliny na tomto místě i na celém ostrově jsou tak zelené jako v Andalusii v měsíci dubnu. A ptáčci zpívají tak, že by člověk odtud raději vůbec neodcházel. Papoušků jsou zde taková hejna, že až slunce zatemňuje. A ptáčků i ptáčků je zde tolik druhů a všichni tak odlišní od našich, že je to až k nevěře (Diario, s. 105).^{xxx}

xxvi

Ibid., s. 75.

xxviii

Ibid., s. 106.

xxviii

Ibid., s. 112.

xxix

Ibid., s. 115.

xxx

Ibid., s. 117.

„...tak, že by člověk odtud raději vůbec neodcházel.“ Pokud je v podobných pasážích sen o podivuhodném vlastnictví zabarven podtónem ztráty, není to jen proto, že Kolumbus pociťuje naléhavé nutkání pokračovat k dalším ostrovům – „Nehodlám to však zkoumat tak podrobně, poněvadž bych to neudělal ani za paděsát let; a já přece toho chci zhlédnout a objevit co nejvíce, abych se v dubnu, dá-li Bůh, mohl vrátit k Vaším Výsostem“ (*Diario*, s. 105)^{xxx1} -, ale též proto, že v křesťánské poezii je *locus amoenus* v neintenzivnější podobě svázán se vzpomínkou na ztracený ráj. V následujících letech zájmem má Kolumba umístění zemského ráje stále více a proplétá se s dalšími sny: diskurz okouzleného pozorování je formován touhou charakterizující milostnou poezii, zároveň erotickou a infantilní, žasnoucím a nikdy neuspokojeným zíráním.

Svět není dokonale kulatý, píše Kolumbus v dopise odeslaném během třetí plavby z Hispanioly v roce 1498, ale má spíše tvar hrušky nebo koule, jež má „na jedné straně vypouklinu podobnou ženskému prsu“ (ii. 30).^{xxxii} Prsem světa je nově objevená země a všechny znaky ukazují na to, že v jejím středu leží zemský ráj.⁶⁷ A pokud znaky – především mohutné toky sladké vody vyvěrající z této země – neukazují směrem k Edenu, jestliže ta voda nepochází z ráje, tak se zdá, píše Kolumbus, že „je to div ještě větší [*parece aun mayor maravilla*], neboť nemyslím, že by někdo na světě věděl o řece tak veliké a hluboké“ (ii. 38).^{xxxiii} Představa něčeho podivuhodnějšího, než je ráj, je šokující, ale pramení z jediné další hypotézy, kterou Kolumbus může odvodit ze svých pozorování: „A já pravím, že jestli ta řeka nevytéká z pozemského ráje, pak přichází z ohromné země ležící na jihu a do této chvíle neznámé“ (ii. 42).^{xxxiv} Tvář v tvář takové ohromující představě – vlastně představě Jižní Ameriky – ustupuje Kolumbus na pevnější půdu Edenu: „Ale já jsem v hloubi duše přesvědčen, že tam, co jsem řekl, se nachází zemský ráj.“

xxx1 Ibid., s. 116.

xxxii Ibid., s. 436.

xxxiii Ibid., s. 440.

xxxiv Ibid., s. 442.

Opravdové znovunabytí zemského ráje by mohlo mít nádech zázraku, ale stejně jako jinde ve svých záznamech Kolumbus podobný nárok rychle opustí.⁶⁸ Podivuhodné v podstatě nastupuje na místo zázračného, absorbuje část jeho síly, avšak vyhýbá se teologickým a důkazním problémům, které by s sebou neslo přímé vyhlášení zázraku. Místo teologického nároku vzbuzuje termín *maravilla* v Kolumbově podání odlišný typ nároku, takový, v němž se náboženská a erotická touha spojují ve zjevení vše převyšující krásy. Toto podivuhodné zjevení hrálo od pozdního starověku zásadní roli v evropské estetice, roli, která během středověku zesílila a generace po Kolumbovi ji vyčerpávajícím způsobem teoretizovaly. „Nelze nazvat básníkem někoho,“ píše v 50. letech 16. století vlivný italský kritik Minturno, „kdo nevyvíká schopností budit údiv.“⁶⁹ Pro přívržence Aristotela je údiv spojen s požitkem jakožto účelem poezie; v Poetice Aristotelés zkoumá postupy, s jejichž pomocí autoři tragédií a epických básní používali podivuhodného k probuzení příjemného údivu. Také pro platonovce je údiv pro umění nezbytným prvkem, neboť je jedním ze základních účinků krásy. Podle Plotina „tento účinek musí Krása vždy vyvolat, údiv a příjemný úžas, touhu a lásku a strach, jež je příjemný“.⁷⁰ V 16. století definuje novoplatonovec Francesco Patrizi básníka jako „tvůrce podivuhodného“, a toto podivuhodné podle něj vzniká, když jsou lidé „užaslí, uchvácení v extázi“. Patrizi jde tak daleko, že považuje údiv za zvláštní dovednost mysli, dovednost, která prakticky tvoří prostředníka mezi schopností myslet a schopností cítit.⁷¹

Estetická teorie podivuhodného se vyhýbá zázrakům, nicméně otázky věrohodnosti zcela neřeší. Například pro aristotelovce Francese Robortelliho stojí podivuhodné a věrohodné v konfliktu, který sice může být maskován různými básnickými postupy, ale nelze jej zcela eliminovat.⁷² Jiní básníci a teoretici se však naopak domnívali, že tyto dvě kategorie spolupracují a společně vzbuzují příjemný pocit. Lodovico Castelvetro napsal, že básník „se musí snažit dosáhnout především věrohodnosti či pravděpodobnosti v kombinaci s podivuhodností: věrohodnosti, aby mu čtenáři bez představitosti uvěřili, podivuhodnost má pak vyvolat požitek z neobvyklého a mimořádného“.⁷³ „Některé skutečné věci shledáváme podivuhodnějšími než věci smyšlené,“ tvrdil Jacopo Mazzoni, „nejen z věcí pří-

plňuje nesoouměřitelné a podivuhodné potvrzení, vlastně potvrzení biblického slibu: „Jestliže budete bedlivě a cele dbát na toto přikázání, které vám přikazuji dodržovat, totiž abyste milovali Hospodina, svého Boha, chodili po všech jeho cestách a přimkli se k němu, vyžene Hospodin před vámi všechny tyto pronárody, takže si podrobíte národy větší a zdatnější, než jste vy. Každé místo, na něž vaše noha šlápne, bude vaše“ (Dt II, 22-4).

Sám o sobě dojem podivuhodného oprávnění zajistit nemůže; naopak je spojen s touhou, s tím, jak člověk touží právě po tom, co nemá. Celý Kolumbův život je poznamenán touhou po něčem, co mu neustále uniká, touhou po království či po ráji či po Jeruzaléme, po něčem, co nemohl získat. Dokud odkazy na podivuhodné vyjadřují tuto jeho touhu, zachovávají si středověký význam, v němž se údiv a pevné světské vlastnictví vzájemně vylučují. Když je však diskurz podivuhodného spojen s diskurzem právním, něco se s ním stane; právní rituál nedostatečně zajišťuje oprávnění, podivuhodné není způsobilé zajistit vlastnictví, tyto dva diskurzy se vzájemně vyruší a jejich kombinací se posílí nárok i emoce. Ani jeden z diskurzů není samostatný a autonomní; naopak každý z nich – stejně jako jednotlivá slova – získává význam ze své provázanosti s jinými motivy, tropy a řečovými akty a ze situace, v níž je použit. A propojení má i další důvod: v aktuálních podmínkách prvního setkání žádný diskurz odpovídající situaci neexistoval. Za zcela nových, nepostizitelných mimořádných okolností a v nezvyklé situaci, v níž se Kolumbus ocitl, by bylo špatné, cokoliv by řekl či udělal. Reaguje na tuto situaci tím, že propojí nejpůsobivější právní rituál, jaký může najít, s nejpůsobivější emocií.

Učitel Tomáše Akvinského, Albertus Magnus, se ve své knize *Commentary on the Metaphysics of Aristotle* (Komentář k Aristotelově metafyzice) v pozoruhodné pasáži, o níž jsem se již zmínil, pokouší podat věrohodný popis vnitřní dynamiky údivu:

Údiv je definován jako sevření a dočasné zastavení srdce zapříčiněné úžasem nad smyslovým vnímáním něčeho tak ohromujícího, velkého a neobyčejného, že srdce prodělá systolu. Proto je údiv podle svého účinku na srdce něco jako strach. Tento účinek údivu, sevření a systola srdce, pak pramení z nenaplněné, leč pocítované touhy poznat původ toho, co se zdá být tak ohromující a neobyčejné: tak tomu bylo na začátku, kdy lidé, do té doby nevzdělání,

rodních..., ale též z lidských dějin.⁷⁴ Tasso pak vytvořil teorii o křesťanské kategorii podivuhodného, kde pravděpodobnost propůjčuje víru: „Jeden a tentýž úkaz může tedy být jak podivuhodný, tak pravděpodobný: podivuhodný, když uvažujeme o něm samotném, když je ohraňnicí přirozenými omezeními, pravděpodobný, když jej člověk bere v úvahu jako oddělený od těchto omezení a přihlíží k původci, kterým je nadpřirozená síla schopná a zvyklá uvádět takové divy v život.“⁷⁵

V renesanční estetické teorii je údiv spojován s překonáváním velkých překážek a s podivnou směsí náhody a lidských záměrů (Castelvetro); nebo s předvedením neočekávaného a neobyčejného (Robortelli); nebo s vášněmi, zvraty a odhaleními (Vettori); nebo se smířením jednoty a rozličnosti (Denores, Talentoni); nebo s účinky kvapivými kličkami vyprávění (Tasso); nebo s neobvyklými a přeposvátné básně a údivu spojenými s náboženským cítěním a tedy s velebností a vysokou závažností (Patrizi).⁷⁶ V Kolumbově umíněném používání podivuhodného se skrývají v podstatě všechny tyto kategorie, pochopitelně nikoliv proto, že na ně vědomě naráží – většinou byly plně formulovány až později -, ale proto, že vyvstaly z téže kulturní kolébky, která formovala jeho jazyk a vnímání.

Ted' jsme možná schopni chápat, proč je pro něj tento termín tak důležitý a jak souvisí s formálním právnickým rituálem, kterým prohlašuje Indie za španělské vlastnictví.⁷⁷ Tento rituál byl, jak jsme viděli, zakotven v nedokonalosti, v absurditě, v tragikomickém dovolávání se možnosti odmítnout, která ve skutečnosti neexistovala: *y no me fué contradicción*. Zákonem předeepsané prohlášení mohlo proběhnout v duchu radikálního formalismu, ale tento formalismus za sebou nechává emocionální a intelektuální prázdnotu, díru, z jejíž strany hrozí, že pohne čtenáře Kolumbova deníku k smíchu nebo k slzám a k otázkám po zákonitosti španělských nároků.⁷⁸ Kolumbus se snaží čtenáře pohnout k údivu, k prožívání nálady podivuhodného, která v podstatě vyplňuje prázdnotu ve středu zmrazeného rituálu ovládnutí a přivlastnění si. Vzpomeňme si, že hned po vylíčení rituálu prohlašuje Kolumbus, že „prvnímu ostrovu, který jsem objevil, jsem na paměť Nejvyššího, jenž nám to vše svou záračnou mocí daroval, dal jméno *San Salvador*“. Div božího daru zde představuje zároveň legitimizaci i přesáhnutí zákonem předeepsaného aktu. Postupy římského práva předeписují základní gesto přivlastnění, nicméně je zde do-

začali filozofovat... Člověk, který je zmaten a diví se, zdánlivě neví. Proto je údiv posunem od nevědomosti k poznání, k odhalení podstaty toho, čemu se člověk diví, a k určení původu oné věci... Takové jsou kořeny filozofie.⁷⁹

Údiv zde není stálým stavem; jeho podstatným rysem je nestálost, proměňuje se, není jen znakem, je hlavním původcem pohybu. Pro Alberta Magna pohyb určovaný podivuhodným probíhá směrem od prázdnoty a nevědomosti k plnosti filozofického pochope-
ní.⁸⁰ Pochopitelně, údiv nevede Kolumba k filozofii, avšak vede jej, v odpověď na ohromující a neobyčejný boží dar, k činnosti ve stře-
dověku a renesanci úzce spojené s filozofií: totiž k pojmenovávání. Pravda, toto pojmenovávání má mnoho společného s manifestací
moci pomocí eponymických označení – odtud jména Fernandina, Isabela a Isla Juana (podle prince Juana, ostrovy měly tradičně kon-
covku ženského rodu). Navíc právní úkon ovládnutí a přivlastnění si
byl obvykle provázen pojmenováním, protože právníci koruny „věři-
li, že nikdo nemůže vznést nárok na bezejmenné město a že provincie
beze jména téměř ani provincií není“.⁸¹ Nicméně zde funguje i něco
jiného než právní formalita. První dvě jména – San Salvador a Isla
de Santa María de Concepción – znovu připomínají, že uplatňování
vlastnického nároku je pro křesťanský imperialismus svázáno s daro-
váním vzácného daru. A darování daru je zase svázáno s vyšším po-
znáním, s poznáním pravdy.

Když v knize Genesis (Gn 2, 19–20) pojmenovává Adam zvířata, chápalí to středověcí komentátoři jako projev podivuhodných zna-
lostí. Když Martin Luther psal následující poznámku k těmto ver-
šům, vycházel z dlouhé vykladácké tradice:

Na tomto místě je nám opět připomenuto vyšší poznání Adama, jenž byl
stvořen v nevinnosti a spravedlnosti. Bez jakéhokoli dalšího osvícení, jen
díky znamenitosti své podstaty pozoruje všechna zvířata, čímž získává ta-
kové znalosti o jejich podstatě, že může dát každému z nich vhodné jméno,
které je s touto podstatou v harmonii.⁸²

Takové znalosti, pokračuje Luther, jsou spojeny s mocí: „Z toho-
to osvícení samozřejmě také vzešla vláda člověka nad všemi zvířaty,
to je zde také zachyceno, protože zvířata byla pojmenována v soula-
du s Adamovým přáním. Tím pádem byl Adam schopen jediným slo-
vem přiměřit lvy, medvědy, divoká prasata, tygry i jakákoli jiná zvířata

z těch nejvýznačnějších, aby se chovala tak, jak to odpovídalo jejich
podstatě“ (s. 119–20). Jak tvrdí Francis Bacon, až bude člověk „scho-
pen nazvat tyto tvory jejich pravými jmény, bude nad nimi mít zase
vládu“.⁸³

Kolumbus se mohl domnívat, že je blízko ráje, ale věděl také, že
je dědicem Adamova hříchu, kvůli němuž, jak poznamenává Luther,
jsme ráj ztratili spolu s mocí udělovat prvotní jména a ovládat pomo-
cí pojmenovávání. Ve svém dopise Kolumbus navíc vysvětluje, že se
setkává s novým světem, který ne že by ještě nikdy předtím pojme-
nován nebyl, ale který je spíše světem jmen cizích: „Indiáni jej nazý-
vají, Guanahani“.⁸⁴ Provádí tedy akt zrušení existujícího jména.⁸⁵ Ale
proč by měl Kolumbus, na rozdíl od Marka Pola či Mandevilla, vů-
bec pomyšlet na nové pojmenování území, na která narazil? Proč by
měl každému ostrovu udělovat „*una nambre nuevo*“? Říká, že proto, aby
oslavil podivuhodný dar od Spasitele. Zakládajícím činem křesťan-
ského imperialismu je pokřtění.⁸⁶ Pokřtěním se zruší domorodé jmé-
no – vymaže se cizí, snad dábelská, identita -, a proto je křest svým
způsobem obnovou; je to zároveň exorcismus, přivlastnění, ovládnu-
tí a dar. Pokřtění je tedy vrcholným příkladem podivuhodného řečo-
vého aktu: v údivu nad vlastním jménem se pohyb od nevědomosti
k vědomosti, získání vlastnictví i propůjčení identity spojují v mo-
mentu čistého jazykového formalismu.

Během prvního setkání se Kolumbus zmocnil několika domo-
rodců, které chtěl využít jako informátory a tlumočníky. Šest z nich
přešlo cestu zpět do Španělska a prostřednictvím pozoruhodného
obřadu, kde za kmotry byli Ferdinand, Isabela a infant, byli pokřtě-
ni.⁸⁶

Nejchytřejší, pro Španěly nejužitečnější domorodec dostal při-
jmení po Kolumbovi a křestní jméno po Kolumbově prvorozeném
synovi: byl pokřtěn Don Diego Colón. Kouzlo přejmenovávání se
rozšířilo i na samotného Kolumba: po slavném objevu přestal po-
užívat jména Cristóbal a začal své dopisy podepisovat jako Chris-
toferens, Posel Kristův.⁸⁷ A podle kosmografa Sebastiana Münste-
ra řekl španělský král, že by se Kolumbus neměl nazývat *Almirante*,
admirál, ale *Admirans*, ten, kdo žasne.⁸⁸ Toto hravé pokřtění ukazuje
v malém měřítku dráhu, kterou jsme sledovali: od právního rituálu
přes prožitek podivuhodného až po mystické poznání a přivlastňují-

cí si moc pojmenování. Nárok na přivlastnění si a ovládnutí je zakotven v moci údivu.

Jak se Kolumbovo vidění během let zatemňovalo, zdá se, že čím dál více naději vkládal v získávání vlastnictví pomocí podivuhodné moci pojmenování. Když se vrací k letům, kdy se bezúspěšně dožadoval královské podpory, tvrdí, že se nikdy nevzdal naděje, protože Bůh „ústý Izajáše proroka na tolika místech Písma svatého tak jasné promluvil o těch zemích a vyhlásil, že právě ze Španělska do nich bude šířeno Jeho svaté jméno“ (ii. 4).^{xxv} Kolumbův první akt pojmenování – přejmenování Guanahani na San Salvador – je tedy naplněním biblického prorocství.⁹⁸ Vytváření nového s sebou paradoxně nese uvědomění si starého. Pokud akt pojmenování přizpůsobuje svět slovu, Kolumbus zároveň věří, že slovo se konečně přizpůsobuje světu.⁹⁹ Slovy Písma: „Vždyť je takový jako jeho jméno“ (I S 25, 25).

Na své poslední plavbě do Nového světa Kolumbus v okamžiku zoufalství, obklíčený nepřátelsky naladěnými domorodci, úplně sám, „zkrúšen vysokou horečkou, zcela vyčerpan a bez jakékoli naděje na záchranu,“ usne a uslyší „hlas plný soustrastí“, který k němu promlouvá o jeho jménu:

Ó člověče pošetilý, líknavý ve víře i službě Bohu, svému Bohu všeho tvorstva! Což snad učinil více pro Mojžíše nebo pro Daniela, služebníka svého? Když jsi k jeho spokojenosti dospěl mužného věku, zázrakem způsobil, že jméno tvé se rozeznělo po všem světě [*maravillosamente hizo sonar tu nombre en la tierra*].

Jádrém údivu tu není jméno Boží, ale jméno Kolumbovo. A v tuto chvíli se v Kolumbově mysli i v jeho textu spojí svět a podivuhodné či záračné; jméno představuje absolutní vlastnictví patřící nikoliv králi a královně, ale Kolumbovi samotnému. „Země Indické, část to světa tak bohatou,“ pokračuje záhadný hlas,

ti dal ve vlastnictví. Ty jsi je rozdělil, jak se ti zlíbilo, a On ti k tomu dal moc. Dal ti klíče od bran moře-oceánu, jež byly uzamčeny tak silnými řetězy. A vládl jsi tolika zemím a došel jsi toliké cti a slávy v křesťanstvu veškerém. Což snad učinil více pro národ izraelský, když jej vyvedl z Egypta? Nebo pro Davida, jehož z pastýře pozvedl na královský stolec v Judei?⁹⁹

^{xxv} Ibid., s. 426.

Alespoň na okamžik – okamžik dokonalého údivu a šílenství, potvrzující jeho vlastnictví – se Kolumbus stává králem Země zaslíbené.